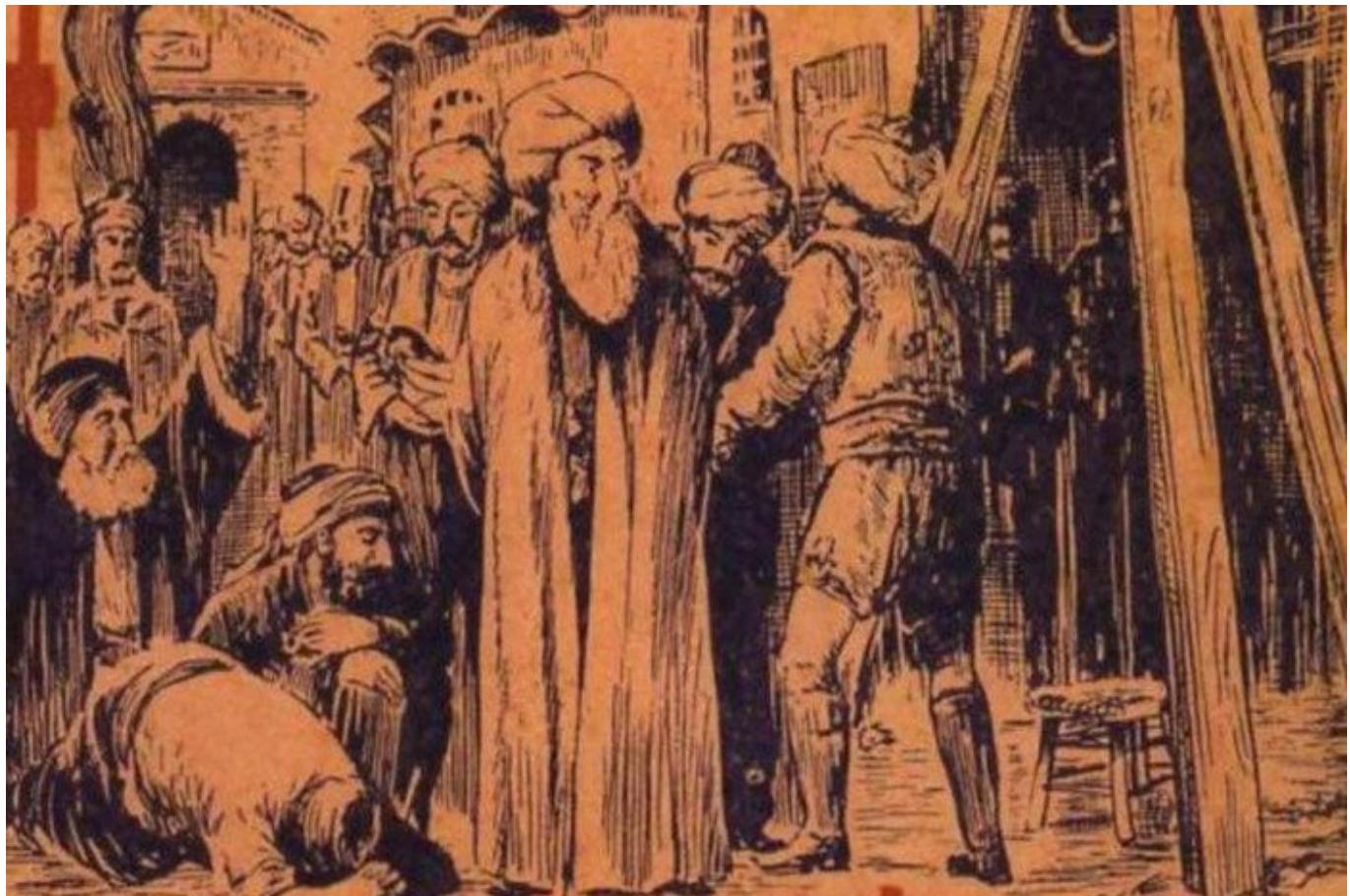

Şeýh Bedretdiniň ilden ile aýlanan süňkleri

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Şeýh Bedretdiniň ilden ile aýlanan süňkleri ŞEÝH BEDRETDINIŇ ILDEN İLE AÝLANAN SÜŇKLERİ

Şeýh Bedretdiniň ömri we rowaýatlara tema bolan gzyykly başdan geçirilmeleri baradaky gürrüñimize geçmezden öň esasy meseläni sabyrсыз okyjylarymyzyň dykgatyna ýetireliň.

Şeýhiň ölüminden soň onuň jesedi öldürilen ýeri we dogduk depesi bolan Balkan ýarymadasynnda jaýlanypdyr.

1924-nji ýylda ilat çalşygy bolup geçýänçä şeýhiň süňkleri mazarynda ýatanam bolsa, türkler sebitden kowulandan soň ýerli halk şeýhiň süňklerini özi bilen bile Stambula getiripdir.

Şeýhiň süňkleri Kümmetler we muzeýler müdirligine tabşyrylypdyr. Nämüçindir bu süňkler on ýyl çemesi wagtlap ilki Sultan Ahmet mahfeline (kompleksine), yzyndan «Topgapy»

kösgüne we ahyrynda «Ibrahim paşa» külliyesine (köşkler kompleksi) getirilip, ondan oña, mundan muňa entedilipdir.

1961-nji ýyla gelinende bolsa, Ministrler soweti süňkleriň Mahmyt II-niň kümmetine görürmegi makul bilipdir, emma aýdylanlara görä süňkler soňky gömlen ýerinden tapylmandyr. Soltan Abdylhamyt II we birnäçe hökümdara ýanaşyk duran Şeýh Bedretdin kümmedindäki süňkleriň gep-gürrüňi köp. Bu boýunça şeýhi düýpli öwrenen Müfid Ýüksel hojadan soranymyzda, ol gep-gürrüňleriň esassyzdygyby we mazarda Şeýh Bedretdiniň ýatandygyny aýtdy.

Käbir çeşmeler mazaryň boşdugyny, käbirleri süňkleriň şeýhiňki däldigini aýtsa, kåbirleri süňkleriň hiç mahalam Balkanlardan Stambula getirilmändigini aýdýar. Bu mesele boýunça gapmagarşylyklar we biri-birine gabat gelmeýän maglumatlar bar bolsa-da, şular ýaly meseleleri zergäriň inçeligi bilen öwrenen Müfid halypanyň düşündirişi taryhy subutnamanyň deregini tutýar.

Belki-de, Medeniýet ministrligi meseläniň üstündäki syr perdeleini syrmak üçin düýpli barlaglary geçirip, muny-da halk köpcüliginiň dykgatyna ýetirse, örän gowy bolardy.

Indi bolsa, şeýhiň tragicı başdan geçirmeleriniň üstünde durup geçeliň.

• **Simawnäniň kazysy Şeýh Bedretdin we onuň kyýamy**

1402-nji ýylда bolup geçen Ankara söweşinden soň Osmanly döwleti Fetret (dagynyklyk, baş-basdaklyk) döwrüne girip,

ýykylmanyň bări ýanyna gelipdir. Ýyldyrym Baýezidiň çagalaryndan Musa Çelebi dogany Süleýman Çelebini ýeňip, paýtagt Edirnäni eýeledi. Bu ýeňişden soň onuň eden ilkinji işlerinden biri doly ady Mövlana Şeýh Bedretdin Mahmyt ibn Ysraýyly harby kazylyga bellemek boldy. Az wagtdan soň işler tersine öwrüldi we Musa Çelebiniň dogany Mämmet Çelebi Edirnäni bu gezek Musa Çelebijdej almagy başardy. Musa Çelebiniň harby kazysy Şeýh Bedretdin mundan soň Iznike ugradylyp, gözegçilik astynda saklandy.

Bu üýtgeşmelerden soň Şeýh Bedretdiniň ýakyn dosty we şägirdi Börklüje Mustapa orta çykyp, Aýdyn sebitlerinde halypasy üçin gozgalaň turzupdyr. Bu gozgalaňyň ody heniz söndürilmänkä Şeýh Bedretdiniň başga bir şägirdi Torlak Kemal Kütahýada gozgalaň turzupdyr. 1416-njy ýylda bu gezek Şeýh Bedretdiniň özi Iznikden gaçyp, Deliorman sebitlerinde ýanyna üýşüren halk köpçüligi bilen gozgalaň turzupdyr.

Mämmet Çelebi gozgalaň basyp ýatyrmak üçin Beýazit paşany ugradypdyr. Beýazit paşa gozgalaň zalymlyk bilen basyp ýatyrypdyr we Şeýh Bedretdini ele salypdyr. Şeýh Bedretdin özüne pygamber diýen bahana bilenem dardan asylypdyr.

Bu gozgalaň Nazym Hikmetiň ýazan «Simawnäniň kazysy Şeýh Bedretdiniň poemasy» eseriniň ýazylan wagtyndan bări jedelli tema bolup geldi. Aýratynam sosialistik meýilli edebiýat Şeýh Bedretdin gozgalaňyna Anadolydaly deňligi we sosial adalaty öňe süren birinji gozgalaň hökmünde baha berse, sag ganat diýip boljak beýleki bir garaýyş gozgalaň mülhitlikden we zyndyklykdan ybarat hereket hökmünde häsiýetlendirdi. Soňky ýyllarda MüfidÝükseliň geçiren işleri Şeýh Bedretdin gozgalaňyny has obýektiw öwrenmegimize goşant goşmak bilen bilen birlikde, bu gozgalaň çeper edebiýaty we taryh ylmyny gapma-garşylykly çaknyşyk meýdanyna öwürdi.

• **Nazym Hikmetden öň taryhçylar näme diýýärdi?**

Nazym Hikmetden öň Şeýh Bedretdin gozgalaňyna nähili garalşyny öwrenmek derwaýys. Şeýh Bedretdine Taşköprülizadan başga ähli taryhçylar mülhit, zyndyk ýa-da pygamberdigini aýdan däli

hökmünde baha berýär.

- **Idris Bitlisiniň pikiriçe Şeýh Bedretdin dini ýoýup çyks eden şahsdyr**

«*Iman edenleriň arasynda dini we mülki taýdan pitne turdy. Döwrüň kazylaryndan we alymlaryndan kanuny we logikiki ylymlar bilen birlikde halayygyň sülük ýollaryny we derejelerini eýeläpdi. Musa Çelebi ony dini ylymlardaky baýlygyndan we tasawwuf jemgyýetiniň arasyndaky ornuny göz öňüne tutup, harby kazylyk we wezirlik wezipesine belläpdi. Mustapanyň edenleri sebäpli bir gün özündenem hasap soralmagyndan gorkup Iznikden Kastamona gaçdy. Bedretdin garaşsyzlyk gazanmak üçin ýaragly çaknysyga girmegi makul bildi. Hak batyldan üstün çykdy, Bedretdin mojahetlerden ýeñildi».*

Idris Bitlisiniň gürrüňine üns berseň-ä, Şeýh Bedretdin eden işlerinden däl-de, pikirlerinden ötri gozgalaň turuzmaga milt edipdi. Şägirdi Börklüje Mustapa şeýhinden täsirlenip, döwlete garşıy gozgalaň turzupdur, Şeýh Bedretdinem jogapkärçilikden gaçyp, Iznikden gaçypdyr. Gürrüniň hörpüne seredenimizde, möhüm taryhçylarymyzyň biri hasaplanýan Bitlisiniň pikiriçe Şeýh Bedretdin dini meselelerdäki çuňňur ylmyny dinile perdelenmegiň galkany hökmünde ulanandygy üçin günlidir.

- **Aşykpaşaoglynyň pikiriçe Şeýh Bedretdin patyşa bolmagyň pikirindäki adam**

Aşykpaşaoglynyň pikiriçe Şeýh Bedretdiniň düýp maksady patyşa bolmak eken. Ol Karaormanda «Mustapa meniň okuwçymdyr» diýip, halyflygyň dawasyny edipdir we täze döwlet gurmagyň pikirinde gezipdir. Aşykpaşaogly başga pikirler bilen onuň daşyna üýesen köpçüligiň bulary kabul etmändigini we Şeýh Bedretdini Beýazit paşa şonuň üçin elin tabşyrandygyny öňe sürýär.

- **Taşköprülizadanyň pikiriçe Şeýh Bedretduniň mirajy asylmak boldy**

Taşköprülizada Şeýh Bedretdin hakda özünden öňki taryhçylaryň orta atan pikirinden başga hili pikirde bolupdyr. Özünden öňki

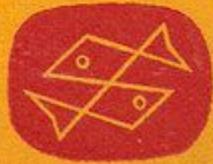
Şeýh Bedretdin üçin aýdylan «zyndyk», «mülhit», hatda «kapyr» ýaly aýyplamalaryň tersine, Taşköprülizada Şeýh Bedretdiniň alym, kämillege ýeten, Allanyň dosty ýaly sözler bilen tutýar: «0ňa duşmançylyk edenler şeýh sultanlygyň ýşkynda diýip, Sultan Mämmede ýamanladylar. Patşanyň buýrugy bilen alnyp, Mövlana Haýdaryň fetwasy bilen asyldy. Muhammediň şerigatyna baglananlygyndan mirajy asylmak boldy...»

• Hoja Sadetdin ependiniň pikiriçe Şeýh Bedretdin hormat goýulmaga mynasyp şahsdy

Hoja Sadetdin ependi Şeýh Bedretdin barada otrisatel garaýışda däl. Onuň pikiriçe şeýhiň betbagtlygy okuwçylarynyň turzan gozgalañydyr. Şeýh Bedretdiniň pikirlerini ýalňyş şerh eden Börklüje Mustapa mürşidini kyn ýagdaýa salypdyr: «Börklüjäniň tijenip topalaň turuzmagy we aýaga galmagy bilen jogapkärçilige çekilme gorkusy şeýhi şu netijeler bilen başa-baş goýdy. Şeýlekin gymmatly dini eserler we kitaplar ýazan belent ýaradylyşly we hormata mynasyp adamyň aýaga galma, baş galdyrma, hukuk düzgünlerini depgileme ýaly ýaramaz ýola baş goşma ähtimallygy juda daş».

**NÂZIM
HİKMET**

**SİMAVNE KADISI OĞLU
ŞEYH
BEDREDDİN
DESTANI**

- Marksistik jemgyyetçilik taryh garaýşy nämüçin Şeýh Bedreddine simpatiya bildiryär?

Marksistik jemgyyetçilik taryh garaýsynyň iñ özünecekiji

gahrymany Şeýh Bedretdindir. Munuň iň uly tutarygy hökmünde bolsa, Şeýh Bedretdiniň deňlige esaslanýan ideologiáa eýedigi öñe sürülyär. Şol sanda başga bir sebäbem marksizmiň özüne taryhdan goşmaça gollanma gözleme zerurlygydyr. Ynanç derejesindr mukaddesleşdirilen islendik ideologiáa özüne taryhdan kök alan wagty has mukaddes ugurda hereket etme mümkünçiligin tapýar. Hususanam Anadoly halky ýaly taryha konserwatiw we mukaddesleşdiriji çemeleşme bilen garaýan millet üçin taryhy kökleriň hasam uly ähmiýeti bar.

Taryhda bolup geçen birnäçe waka we şahsyét köplenç çeber edebiýatyň üsti bilen halkyň üns merkezine giripdir. Şol sebäpden Şeýh Bedretdin gozgalaňynyň edebiýatdaky beýany bize bu gozgalaň hakynda «şu günümize» degişli kän zatlary aýdýar.

• **Şeýh Bedretdini açyp beren Nazym Hikmet**

Şeýh Bedretin gozgalaňny epiki poema öwrüp, şeýhiň obrazyny çeber edebiýata getiren şahyr Nazym Hikmetdir. Nazym şahyrdan soň san-sajaksyz şygyr, roman, pýesa eserinde Şeýh Bedretdin gozgalaňndan söz açyldy. Çeber fantaziýanyň ähli mümkünçilikleri bilen rowaýatlaşdyrylan Şeýh Bedregdin taryhçylaryň ony sypatlandyran mülhit obrazyndan rewolýusioner gahrymana öwrülipdir.

Nazym Hikmetden soň edebiýatmyzyň görünüklü wekillerinden Radi Fiş, Wejihı Timurogly, Orhan Asena, Nejati Sepetçiogly, Erol Toý, Hilmi Ýawuz ýaly ýazyhy-şahyrlar bu gozgalaňnyň üstünde durup geçipdirler.

Nazym Hikmet Şeýh Bedretdiniň obrazy bilen marksistik rewolýusiýany ýerli galyplara salmaga synanyşypdyr. Nazym şahyr gozgalaň we şeýhi işçi-daýhanlaryň, garamaýak halkyň tarapdary hökmünde şekillendiripsir, Şeýh Bedretdiniň eseri «Waridata» bolsa, tasawwuf kitabyndan has beter rewolýusion manifestiň many-mazmunyny yükläpdır.

Nazym şahryryň Şeýh Bedretdini tanamagy şeýle bolupdyr: «Ylahyýet fakultetiniň taryhy kelam müderrisiniň bäsiniji sahypasyny açdym ýene. Genuýalylaryň syr kätiplerinden zordan bir-i ki sahypa okapdym, kelläm agyryp durka gulagyma bir ses

eşdildi. Bu ses «Galmagal etmezden deňiziň tolkunlaryny aşyp, seniň ýanyňa gelýärin» diýýärdi».

Nazym Hikmet «Simawne kazysynyň ogly Şeýh Bedretdin» atly poemasynda şeýh barada täsin sözleri aýdýar:

«*Taryhy,
sosial,
yk dysady şertleriň
zerur netijesi bu» diýme, bilyärin!
Ol diýýän närsän öñünde baş egýärin.
Emma bu ýürek,
Ol, bu dilden aňlamaz onçakly».*

Nazym Hikmet Bedrettdinden söz açanda öz ideologiýasyny okyjysyna siňdirmäge dyrjaşýar. Hatda hasam öte geçip, taryhy ýoýýar we Şeýh Bedretdiniň ölüm fetwasyny özi beripdir diýýär:

«Barybir bir kere ýeňilen bolsak,
Neýlesek-de, ýeňjegimiz ikuçly.
Bes, indi uzatma sen sözüňi,
Barybir bu fetwa bize degişli.
Beriň, möhrümizi bagra basaly!»

Ýogsam bolmasa, fetwa Müfid Yükseliň anyklamagyna görä, Mövlana Haýdar el-Ajamy tarapyndan berilipdir. Aslynda Nazym Hikmet bu poemada özünü janlandyrýar, poemanyň gahrymanynyň şeýhdigine garamazdan, biz aslynda Nazym şahyryň gözünden öz görmek isleýän zadyny ýene onuň sesi bilen diňleýäris.

• Hilmi Ýawuz: «Bize iň gelişyän zat gussa»

Nazym Hikmetiň taryh sahypalaryndan tapyp, halka peşges beren we rewolýusiýanyň simwolyna öwüren Şeýh Bedretdin gozgalaňyny Hilmi Ýawuz estetikanyň çäklerine çekýär. Onuň şygypynda Şeýh Bedretdin gozgalaňy rewolýusion gimnler bilen däl-de, çeper edebiýatyň ýşky-liriki dili bilen okalýar:

«*Güni agşamlydyr döwletimiň
Elbet, bizem öleris.*

*Gözüm mydam şol asylanda galdy.
Hamana mähek zülpüni dökübem,
Şemşir topuzly güýz
inderilen ýaly daňyň atýan ýerine.
Ganlydy bürgüdiň ganaty,
Bir tarykat gamçysy deý
Endigan we düz
Bir göwre asylýpdyr,
Gözüm mydam şonda galdy.*

...

*Bize iň gelişýän zat gussa,
Belki-de, iň köp aňlaýanymyz».*

• **Jahit Sytky Taranjy Nazym Hikmeti Şeýh Bedretdin bilen bitewileşdirýär**

Jahit Sytky Taranjy bir şygyrynda Nazym Hikmetiň başyna gelenler bilen Şeý Bedretdiniň ykbalynyň meňzeşdigini aýdýar. Nazym Hikmetiň özem oña ýazan jogabynda munuň bilen ylalaşypdyr.

Jahit Sytkynyň şygyry:

*«Benerji Jokondyň sany üç Bedretdin,
Heý gabha pelek ne oýunlar etdiň,
Iň ýowuz jigerbendi bu ýurduň,
Nazym agamyzy türmede çüýretdiň».*

Nazym Hikmetiň jogaby:

*«Söýyäniňiz kommunistdir,
On ýyl bări türmededir.
Ýatar Bursa türmesinde.
Tussag, ýöne zynjyryny üzüp ýatar
Iň belent mertebä gowşup ýatar.
Ýatar Bursa galasynda
Watanmyň topragyndadır köki,
Bedretdin kimin götür ýuki,
Ýatar Bursa galasynda».*

Şundanam düşünilişi ýaly, Şeýh Bedretdin taryhy reallykdan has beter Nazym Hikmetiň döreden we muny jemgyýetiň dykgatyna ýetiren obrazydyr. San-sajaksyz mysal bilen artdyrmagyň mümkün bolan Şeýh Bedretdin gozgalaňnyň täsirleri diňe şygyr bilenem çäklenmeýär, Orhan Asena Şeýh Bedretdiniň obrazyny teatr sahnasyna aralaşdýryar.

- **Orhan Asenadan taryhy reallyga has ýakyn Şeýh Bedretdiniň portreti**

Şeýh Bedretdiniň edebiýatdaky obrazi Hilmi Ýawuz ýaly iki-ýekesi bolaýmasa, köpüsi marksistik pelsepä esaslanýar. Orhan Asena bolsa Şeýh Bedretdini has hakykata golaý obrazda janlandyrmaga synanyşýar.

Birinji bilen-ä Bedretdin materialist däldi. Bolubam bilməzdi. Bütin taglymatyny Hudaýyň kelamyna esaslandyran we ähli eden işlerini Hudaýyň adyndan eden adam materialist bolup bilermi? Ýagdayý şeýle bolýan bolsa, Bedretdini Leniniň şeýhi, Stalinin uly agasy hasaplaýan ýontem aýyplamalar öz-özünden pücege çykýar.

Dogrusyny aýtmaly bolsa, her kimiň we her ideologiyanyň özüne degişli «Şeýh Bedretdin gozgalaňy» bar. Muňa Anadolydaky ilkinji sosialistik hereket hökmünde baha berenleriň bolşy ýaly, şeýhiň gozgalaňna mülhitlik hökmünde baha berýänlerem bar. Şeýle bärden gaýtmalara we öte geçmelere tarih hem-de edebiyat kitaplarynda kän gabat gelip bolýar.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel
celikmehmedmazlum@gmail.com

Anna, 19.07.2024 ý. Taryhy makalalar